

УДК 821.161.2:821.111(73)-97

*Іван ЗИМОМРЯ,
м. Дрогобич-Ужгород
Людмила УГЛЯЙ,
м. Ужгород*

ПРОЗА ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ ТА ТОНІ МОРРИСОН: РЕЛІГІЙНІ МОТИВИ ЯК ОБ'ЄКТ РЕЦЕПЦІЇ

У статті зроблено спробу охарактеризувати зразки прозової творчості Емми Андієвської та Тоні Моррісон з проєкцією на опис релігійних і фольклорних елементів текстів. Особлива увага відведена аналізу складного внутрішнього світу героїв та особливостей концепції «Бог – батьківщина – людина», втіленої у романах української та американської письменниць.

Ключові слова: релігійні мотиви, духовність, ідентичність, фольклор.

Zymomrya I., Uhlyay L. Emma Andiyevska's and Toni Morrison's Prose: Religious Motives as an Object of Reception

The article aims at characterizing Emma Andiyevska's and Toni Morrison's fiction and provides a description of religious and folklore elements. Special attention is paid to the characters' complex inner world and the concept of «God – motherland – person».

Key words: religious motives, spirituality, identity, folklore.

Зимомя И., Углей Л. Проза Эммы Андиевской и Тони Моррисон: религиозные мотивы как объект рецепции

В статье сделана попытка охарактеризовать образцы прозаического творчества Эммы Андиевской и Тони Моррисон с проекцией на описание религиозных и фольклорных элементов текстов. Особое внимание отведено анализу сложного внутреннего мира героев и особенностей концепции «Бог – родина – человек», воплощенной в романах украинской и американской писательниц.

Ключевые слова: религиозные мотивы, духовность, идентичность, фольклор.

Постановка проблеми. У художній літературі релігійні вірування мають, окрім символічного, ще й психологічно-емоційне значення [9, 334]. Звідси – постійний інтерес до цієї проблематики з боку представників різних національних літературних систем. У цьому зв'язку варто підкреслити: в українському письменстві акцент покладено передусім на морально-етичний зміст християнського вчення. Відтак у текстові

© Зимомя І., Углей Л. Проза Емми Андієвської та Тоні Моррісон: релігійні мотиви як об'єкт рецесії

структури органічно введені образи Христа, Діви Марії, а ширше – біблійні сюжети й мотиви.

Аналіз досліджень. У статті опрацьовані науково-критичні студії О. Астаф'єва, О. Байєра, К. Брукс, А. Нямцу, М. Юлікової, в яких стрижневе місце відведене розкриттю аспекту моралі та духовності «Я-особи». Водночас доцільно підкреслити: творчість Емми Андієвської, з одного боку, та Тоні Моррісон – з іншого, потребує глибшого дослідження у зіставному плані.

Мета статті полягає у висвітленні релігійних і фольклорних елементів у прозі Емми Андієвської та Тоні Моррісон, а також в осмисленні специфіки зображення в їхніх романах кризових ситуацій героїв.

Виклад основного матеріалу. В українському письменстві духовність відіграє особливо вагомую роль. Це засвідчує, зосібна, різножанрова творчість Петра Гулака-Артемовського, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Юрія Федьковича, Михайла Старицького, Лесі Українки, Івана Франка, Ольги Кобилянської, Павла Грабовського, Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, Володимира Винниченка, а також представників сучасної української літератури, при чому, Івана Чендея, Петра Скунця, Дмитра Павличка, Івана Драча, Ліни Костенко, Емми Андієвської. Названі митці опираються у своїх творчих пошуках, у тім числі, на підвалини християнських вірувань українського народу. Адже, як зазначив відомий український літературознавець і критик Олександр Астаф'єв, «золоті правила» людського співжиття виписані в «священних книгах», зокрема в Біблії» [4, 16]. У цьому плані Всевишній Бог є еталоном духовності, взірцем для наслідування для усього людства.

Християнська концепція світогляду художньо переконливо втілена у прозовій творчості Емми Андієвської (1931). Її творчість характеризується висвітленням складного внутрішнього світу героїв. Авторка підштовхує читача до аналізу активного підґрунтя їхніх переживань, усвідомлення причин виникнення кризової ситуації. Письменниця творить цілісні характери як носіїв добра, так і зла. З метою розкриття образів вона вдається до широкого використання міфів, легенд, звичаїв, що презентують різні культурні традиції (антична, язичницька, індійська, християнська). При цьому вона створила власну самобутню міфологію, яка, хоч і має відтінки традиційних класичних переказів та вірувань, виразно побудована на українському ґрунті [6, 94]. У цьому контексті слід зазначити: письменниця на всі етапах творчості налаштована на пошуки нових форм вираження вічних мотивів. Останні, за влучним формулюванням Анатолія Нямцу, стали традиційними для

загальнокультурної свідомості з огляду на здатність «моделювати важливі соціокультурні процеси епохи» [7, 83].

Відкрита соціальна проникливість, глибока етично-моральна вимогливість проступає у творах «Герострати» (1970), «Роман про добру людину» (1973) та «Роман про людське призначення» (1982) Е. Андієвської. Наскрізною ідеєю її романістики є увиразнення покликання людини, у тім числі на основі християнської моралі. Для ґрунтового осягнення змісту її прозових полотен від реципієнта вимагається глибоке прочитання текстів, їхнє «декодування». Так, у романі «Герострати» мисткиня розкриває ідейність людського буття та божественного начала. Адже геростратизм з-під її пера постає явищем, яке становить загрозу морально-духовному життю людини, зумовлює втрату з боку особистості людських якостей [6, 10]. Геростратизм втілений у постатях, які прагнуть за будь-яку ціну увійти в історію. Підґрунтям такого явища може слугувати нестача віри у вищі сили, у вічне життя душі поза тілесною тимчасовою оболонкою. Тому через страх швидкоплинності земного життя люди зважуються на відчайдушні вчинки з метою фіксації пам'яті про себе у свідомості інших. «Ті, що вірять у даровану Богом вічність, – наголосила Емма Андієвська в інтерв'ю з одним із авторів цього матеріалу, – не потребують бути геростратами. Герострат – це людина, яка націлена на вічність. Проте він не вірить у можливість отримати її у Бога» [6, 131]. Головний герой роману Антиквар теж піддається таким почуттям. У пошуках своєї ідентичності він постає перед вибором добра і зла. Він потрапляє у кризовий стан – ситуацію емоційного і розумового стресу, що тягне за собою зміни в структурі «Я-особи». Сутність такого стану пов'язана з якісним переходом людини на новий етап, де відкривається нова картина світу, нові смисли та стосунки з людьми, переглядається система цінностей [5, 9]. Причина його стресу – поява Клієнта, який пропонує написати його біографію, проте не надає ніякої інформації про себе. Натомість він вимагає від Антиквара самостійно збирати дані. Це вибиває протагоніста зі звичного порядку: він забуває деякі події зі свого життя, втрачає інтерес до роботи, стає імпульсивним та непослідовним у своїх діях. Його супроводжують галюцинації, діалоги з уявними людьми. Він поринає у роздуми про мотиви людських вчинків. В один з таких критичних моментів йому зустрічається Дом – неоднозначний персонаж твору з безліччю особистісних протиріч. Він – духовний наставник для Антиквара і своїм пророцтвом спонукає його до розв'язання певних життєвих задач. Його настанови полягають в обґрунтуванні необхідності усвідомлення відносності понять добра і зла, а вже по-

тім – прийняття рішення. Крім того, Антиквар веде уявний діалог з Христом. Таким чином, сумніви щодо свого нелегкого вибору турбують його свідомість і залежать від закладених у ній певних моральних принципів. Вони й не дали можливості Антикварові остаточно з'їхати з глузду; до нього прийшло просвітлення розуму і повернулася адекватність сприйняття та діяльності.

Внутрішні діалоги та монологи відображають психічний стан Антиквара, вказуючи на його справжню духовну сутність. Поставши перед вибором моралі та потурання егоїзму, протагоніст пройшов довгий шлях роздумів та вагань. Проте він переборов кризову ситуацію після довготривалого та ретельного аналізу свого життєвого досвіду та переконань. Як результат, він ідентифікував себе як духовно збагачену особистість. Отже, в романі «Герострати» Е. Андієвська вказує на кризу, що веде до відродження [6, 42].

На відміну від «Геростратів», у «Романі про добру людину» змальовані життєві перипетії героїв на тлі історичних фактів, а не вигаданих подій. Але й цей роман не позбавлений символічного поєднання реального та ірреального. Події зображені суб'єктивно, оскільки письменниця сама пережила катаклізми воєнного періоду та вимушеної адаптації на чужині. Герої роману знову поставлені у межові ситуації. Це – мігранти зі Східної Європи. В умовах Другої світової війни вони змушені існувати в новому для них середовищі, оскільки позбавлені можливості повернутись на батьківщину. Вони перебувають у Міттенвальдському таборі в очікуванні рішень, що безпосередньо впливають на їхні долі. Опинившись у замкнутому просторі, мешканці таборів «Ді-Пі» нерідко вдаються до неадекватних учинків, що супроводжуються галюцинаціями. Єдиним прихистком рідного мовного середовища для них стає релігія. Боже слово та любов до рідної землі вселяли в них надію на виживання й повернення. Навіть перебуваючи в скрутних умовах табору, вони не втратили духовності. Вони залишалися здатними співчувати та допомагати один одному. Високоморальні начала героїв перебувають у підсвідомості й поступово розкриваються залежно від гостроти життєвої ситуації [6, 53]. Розмови персонажів Е. Андієвської про Україну супроводжуються згадками про Творця. Символічними є спогади про українську пісню, яка характеризує духовний світ українців, річку Дніпро, оскільки вода для християн є середовищем для хрещення, соняшник, який уособлює сонце як джерело всілякої благодаті. Отже, Україна для них – святий край, до якого їм немає вороття.

У «Романі про добру людину» Е. Андієвська ставить персонажів перед вибором добра і зла. Головний герой Дмитрик на сторінках тво-

ру здійснює неоднозначні вчинки. Перебуваючи в безвиході, він приймав рішення, від яких залежало передусім його виживання. Прокинувшись його духовності допоміг голос корови. Вона була серед худоби, яку саме різав Дмитрик. Її запитання «Дмитрику, чи ти добрий?» [2, 67] пробудило в ньому роздуми про сутність його існування. Зрозуміло, йдеться тут про голос сумління. Він згадує, що не зробив нічого доброго для інших, і просить Бога продовжити йому життя заради цієї благородної мети. Дмитрик стримує обіцянку, дану Всевишньому: він рятує Петра Копиленка від самогубства, Василя Терещенка від радянської душоубки, переховує чоловіка тітки Теклі тощо. Отже, закладені в ньому моральні характеристики не дозволили йому втратити свою духовність. Письменниця наводить реципієнта на думку, що людина сама обирає для себе шлях добра чи зла. Однак, вона повинна усвідомлювати наслідки свого вибору.

Тематика «Роману про людське призначення» істотно не відрізняється від згаданого твору «Роман про добру людину». Тут ідеться про українських мігрантів, розсіяних по всьому світу. Хоча герої роману знаходяться вже не в замкнутому просторі табору, проте вони все ще перебувають в пошуках власної ідентичності та життєвого призначення. Письменниця не виділяє головного героя, а зображує націю як суб'єкт, до якого належить кожний індивід [6, 75]. Тому й життєве призначення їх є одночасно всезагальним і персональним.

Патріотизм авторки особливо простежується при змалюванні оптимістичного майбутнього України. Вона вбачає Хрещатик, головну вулицю столиці України, центром землі. Останньою надією на світле майбутнє держави лишається церква. Тому українці прямують на з'їзд до Риму на зустріч з Папою Римським. Велич Вічного Міста як осередку релігії на чолі з Папою, найвпливовішою особою у церковній ієрархії, не поступається важливості їхньої мети – призначення Блаженнішого кардинала Йосифа Сліпого патріархом української церкви. Активісти вірили, що він, як духовний наставник, допоможе українському народові зберегти рідну мову і тим самим не розколотися. Адже українці боялися повторення долі будівників Вавилонської вежі. Тільки особистості з багатим духовним світом спроможні гідно подолати всілякі життєві труднощі. Таким чином, авторка вказує на пошук правди шляхом відкриття серця Богові. Людське призначення полягає в пізнанні Бога: «Людині треба насамперед лікувати душу, перш ніж хапатися за тіло» [3, 209].

Прозові полотна Е. Андіївської просякнуті високою духовністю та глибоким патріотизмом. Її творчість базується на концепції триєдності

«Бог – Україна – людина» та висвітлює загальнолюдські духовні цінності на фоні історичних подій та життєвих реалій. Героям її романів, як і їй самій, доводиться виживати у чужорідному середовищі та дбати про збереження своєї національної свідомості. Така мета може бути досягнута тільки за наявності в людині моралі та духовності, які є провідними путівниками до істини.

Для англomовної культури, зокрема афро-американської, зображення духовної необхідності також має пріоритетну основу. Білих та чорношкірих американців, незалежно від їхніх життєвих позицій, поєднує віра у вищі сили, які спрямовують особистість на шлях правди. Церква завжди була осередком соціального устрою кожної общини. Особливо загострено релігійне питання поставало перед афро-американським населенням США за часів рабства. Африканці, яких насильно відірвали від коріння, почувалися безпомічними на чужині. Вони опинилися у безвиході, будучи приреченими на працю у неволі, знущання та загибель. Релігія стала для них єдиним простором для свободи.

У церквах, молячись разом зі своїми господарями, раби користувались друкованими текстами. Але на самоті вони самі творили тексти та мелодії своїх релігійних гімнів. Вони стверджували, що їхні пісні містили більше віри, ніж церковні збірки білих. Американський історик Лоуренс Уільям Левайн у студії «Культура та свідомість чорношкірих: афро-американська народна думка від рабовласництва до свободи» («Black Culture and Black Consciousness: Afro-American Folk Thought from Slavery to Freedom», 1978) зазначив: «Вони співали всією душею і всім тілом: вони нахиляли голови, тупотіли ногами, трясли колінами, вибивали ритм мелодії ліктями й руками та виспівували слова з очевидним задоволенням» [10, 42]. Так з'явилися традиційні афро-американські музичні форми спірічуелз та блюз, а згодом і джаз, який перетворився на самостійний напрямок в музиці. Джазове мистецтво стало засобом передачі суспільного досвіду для наступних поколінь та сприяє загоєнню душевних ран [13, 168].

Життєвий устрій чорношкірих американців гранично реалістично зображений у творчості сучасної афро-американської письменниці Тоні Моррісон (1931), ровесниці Емми Андієвської. Вона є авторкою численних широких прозових полотен («Найблакитніші очі» («The Bluest Eye», 1970), «Сула» («Sula», 1973), «Смоляне опудалко» («Tar Baby», 1987), «Джаз» («Jazz», 1992), «Рай» («Paradise», 1999), «Любов» («Love», 2003), «Милосердя» («A Mercy», 2008)) і, з огляду на їхню змістову сутність, посідає чільне місце у світовій літературі. У своєму художньому світі письменниця створила сталий зв'язок у системі вар-

тостей: духовність, родинне коріння, братерство у спільноті. Вагому роль у прозі письменниці відіграють складність і жертвовність життєвого вибору героїв у межових ситуаціях. Це творить підґрунтя психологічного наповнення текстових структур. У романах письменниця розглядає багатогранність духовного світу афро-американців. Вона створює своєрідний культурний міф, який можна трактувати на рівні складової національної сутності та особистої самосвідомості. Її твори утверджують активну присутність сформованого вибору щодо показу етнічної специфіки населення Америки з огляду на мовні та культурні особливості.

Найвизначнішим романом Тоні Моррісон є «Улюблена» («Beloved», 1987), за який авторка першою з афро-американських письменниць була удостоєна Пулітцеровської (1988), а згодом і Нобелівської премії (1993) в галузі літератури за відродження афро-американського фольклору й міфології та записів усної народної творчості з метою їхнього збереження [8, 59]. Провідною темою роману є рабство та його наслідки у постколоніальний період у США. Дії відбуваються в штаті Огайо після Громадянської війни (1861 – 1865). У творі згадуються численні релігійні обряди, які допомагають чорношкірим жителям містечка Цинцинаті зцілитися від душевних ран. Роль духовного наставника у названому романі відведена Бебі Сагз – свекрусі головної героїні Сети. Побувавши у рабстві, яке лишило в її пам'яті численні болючі спогади (втрата чоловіків, дітей, онуків, знущання, приниження), вона змогла віднайти у собі сили для гідного існування після нього. Позитивне світобачення та глибокі релігійні вірування допомогли жінці відновити свій душевний стан. Результати були очевидними: вона постійно перебувала в піднесеному настрої, допомагала співгромадянам, мала достатньо харчів для себе та гостей («Baby Suggs' three (maybe four) pies grew to ten (maybe twelve)» / «Три (можливо, чотири) пироги Бебі Сагз переростали в десять (можливо, дванадцять)» [11, 137]). Старенька проповідує на лоні природи, у місцині під метафоричною назвою «Очищення» («Clearing»), зцілюючи поранені рабством душі чорношкірих американців силою слова. Через це її називають «позацерковним священиком» («unchurched preacher») [11, 87]. Її зцілення – це очищення безкорисною допомогою чи порадою. Мораль Бебі Сагз побудована не тільки на духовних принципах, але й любові до ближнього. Вона змогла переступити через біль втрат і віднайти в собі любов до життя в усіх його проявах, тому й інших закликає відшукати в собі любов і випромінювати її іншим. Великого значення вона надає здатності сприйняття в уяві.

Текст мовою оригіналу:

«She did not tell them to clean up their lives or to go and sin no more. She did not tell them they were the blessed of the earth, its inheriting meek or its glorybound pure. She told them that the only grace they could have was the grace they could imagine. That if they could not see it, they would not have it» [11, 88].

Текст мовою мети:

«Вона не казала їм навести лад у своєму житті або покинути грішити. Вона не казала їм, що вони були благословенними на землі, не казала про їхню успадковану смиренність чи чистоту, позбавлену німбу. Вона казала їм, що єдине благовоління, що вони могли мати, було таким, яким вони тільки могли уявити. І якщо вони не бачитимуть його, то й не матимуть» (переклад – Л. У.).

Ще одна картина релігійного обряду відтворює ритуальне очищення співом за допомогою групи жінок, які зібралися біля будинку Сети, щоб допомогти їй звільнитися від страждань через вбивство своєї дитини. Адже духовна сила ритуального співу не може зрівнятися зі значенням слів.

Текст мовою оригіналу:

«For Sethe it was as though the Clearing had come to her with its heat and simmering leaves, where the voices of women searched for the right combination, the key, the code, the sound that broke the back of words. Building voice upon voice until they found it, and when they did it was a wave of sound wide enough to sound deep water and knock the pods off chestnut trees» [11, 261].

Текст мовою мети:

«Для Сети це було неначе очищення, що прийшло до неї з жаром і листям, що ледь трималося. Голоси жінок налаштовувались на правильне звучання, ключ, код, звук, що розбивав зміст слів. Голос накладався на голос, поки вони не знайшли єдності. А коли знайшли, то пролунала така хвиля звуку, яка могла б сягнути глибинної води та зірвати кору з каштанів» (переклад – Л. У.).

Джаз, як плід афро-американського фольклору, посідає чільне місце в однойменному романі «Джаз» («Jazz», 1992) Тоні Моррісон. Цей музичний напрям став символом урбаністичного життя чорношкірих американців, які мігрували з рабовласницького Півдня на Північ до Нью-Йорка у пошуках кращої долі. Нью-Йорк ХХ століття – це особливий культурний та соціальний ареал, де перехрещуються долі представників різних культур та суспільних прошарків. Сповнене спокус, це місто характерне шаленим життєвим ритмом та жорсткими

правилами існування. Таким Нью-Йорк є і для головних героїв роману Джо та Вайолет – подружжя з Вірджинії. Мегаполіс руйнує їхні подружні взаємини. Джо зраджує дружині з молодою дівчиною Доркас, яку сам і вбиває з ревнощів. Вайолет, прийшовши на похорон коханки Джо, вчиняє спробу понівечити її обличчя. Отже, духовність, властива афро-американцям, нівелюється обома героями під впливом жаги до матеріальних благ і насолод. Тут відчутна алюзія до образів Адама та Єви. Авторка наголошує на дії межових ситуацій, під впливом яких «Я-особа» ризикує втратити свою ідентичність разом з належними їй моральними якостями. Потрапивши в тенета міського життя, герої не в змозі вирватись із нього безслідно для їхнього внутрішнього стану. «It pulls him like a needle through the groove of a Bluebird record... You can't get off the track a City lays for you» / «Воно штовхає його, як голку, вздовж жолобка платівки Блубьорд... Ви не можете зійти з доріжки, що проклало для вас Місто» [12, 120]. Джазова платівка постає метафорою для зображення обмеженого способу міського життя та його диктатури. Вона змушує героїв кружляти у колі своїх переживань. Тому важливо стати на вірну доріжку («track») і не сходити з неї.

Висновки. Виразною особливістю афро-американської культури є глибока релігійність. Ритуальним пісенним обрядам відводиться суттєве, іноді й вирішальне значення у подоланні життєвих перипетій. Тоні Моррісон, власне, як знакова представниця афро-американського письменства, широко використовує зразки народного фольклору з метою передачі духовної спадщини свого народу наступним поколінням. Основна ідея її прозових зразків полягає у заклику до єдності афро-американського населення через духовне зцілення. Аналогічну мету щодо увиразнення рідному народу важливості плекання духовно-ціннісних засад ціннісних орієнтирів переслідує і чільна репрезентантка української літератури – Емма Андієвська. У цьому зв'язку примітним є твердження О. Астаф'єва: «Щоб ототожнитися із самим собою, треба було звільнитися від випадкового, плотської чуттєвості і вивести своє «я» назовні, поза тіло» [4, 22]. Як показав аналіз, релігійні мотиви відіграють істотну роль у прозі Е. Андієвської та Т. Моррісон.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андієвська Е. Герострати / Е. Андієвська. – Мюнхен : «Сучасність», 1971. – 500 с.
2. Андієвська Е. Роман про добру людину / Е. Андієвська. – К. : «Орій», 1993. – 270 с.
3. Андієвська Е. Роман про людське призначення / Е. Андієвська. – Мюнхен : «Сучасність», 1982. – 454 с.

4. Астаф'єв О. Поетичні системи українського зарубіжжя / О. Астаф'єв. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2005. – 64 с.
5. Байер О. О. Життєві кризи особистості: Навч. пос. / О. О. Байер. – Дніпропетровськ : В-во ДНУ, 2010. – 244 с.
6. Зимомря І. Романи Емми Андієвської : психологічний дискурс / І. Зимомря. – Дрогобич : «Коло», 2004. – 146 с.
7. Нямцу А. Е. Фантастические парадоксы человеческого мира / А. Е. Нямцу. – Черновцы : «Рута», 1998. – 120 с.
8. Butler-Evans E. Race, Gender, and Desire : Narrative Strategies in the Fiction of Toni Cade Bambara, Toni Morrison, and Alice Walker / E. Butler-Evans. – Philadelphia : Temple University Press, 1989. – 232 p.
9. Brooks C. Community, religion, and literature : Essays / C. Brooks. – Columbia : University of Missouri Press, 1995. – 334 p.
10. Levine L. W. Black Culture and Black Consciousness : Afro-American Folk Thought from Slavery to Freedom / L. W. Levine. – New York : Oxford University Press, 1978. – 522 p.
11. Morrison T. Beloved / T. Morrison. – New York : Penguin, 1987. – 324 p.
12. Morrison T. Jazz / T. Morrison. – New York : Plume, 1992. – 230 p.
13. Simawe S. A. Black Orpheus : Music in African American Fiction from the Harlem Renaissance to Toni Morrison, Garland Publishing / S. A. Simawe. – New York : Garland Publishing, Inc., 2000. – 275 p.

Статтю подано до редакції 6.10.2013 р.